

ЛИТЕРАТУРА И ЛИТЕРАТУРЕН ЖИВОТ

*Представите за литература и за художественост **

*Книгата и библиотеките * Филологията **

Литературният живот

Стане ли дума за литература, неволно имаме предвид или някакво количество от художествени произведения, или по-често отделното художествено произведение в осезаемия му вид на книга. Тази подмяна се оправдава от факта, че литературната творба е непосредствено наблюдаемата проява на комплексния предмет литература. Нейната реалност е подкрепена от възможността да се изследват особеностите на направата ѝ, да се търсят средствата, с които даден автор постига своите внушения. Пълното си смислово внушение творбата постига и посредством контекста, за който е определена и в който попада. А този контекст не просто има отношение към художествената творба, но може да се каже, че по някакъв начин ѝ принадлежи. Следователно творбата е нещо по-широко от реалността на нейния текст.

Контекстът, за който става дума, е система от вкусове и оценки, независимо дали осъзната или неосъзната, която ориентира общувания с художествения текст. Тя винаги е определена от някак - на съвременност. Общуващият с художественото произведение, било то съвременно или принадлежащо на миналото, го възприема неизбежно в контекста на своята съвременност. Доколкото в този контекст действат и общочовешки ценностни ориентации, общуваният с творбата на миналото я реконструира така, както я е възприемал нейният съвременник. Във всеки случай особено пред художествените произведения на миналото съвременният читател може да остане било незадоволен, било да ги възприеме превратно. И това най-вече издава, че даден текст получава определеността на художествено произведение само в контекста на действителната човешка среда.

Разбира се, литературните произведения носят по природа възможността да попадат,

да се осмислят не само в един конкретноисторически контекст. Съвсем сухо казано, общочовешкото или „вечно” съдържание на големите творби на художествената литература представлява своеобразна поливалентност, способност на тия творби да се включват в различни типове човешка среда, пазейки при това своето първоначално внушение. И все пак художествената творба е предназначена в една или друга степен за определена конкретна историческа среда. И затова, когато е от друго време, преди да се заемем с тълкуване, целящо конкретноисторически прочит, има нужда да се реконструира липсващата среда контекст, за която е предназначено произведението и въвн от която може да придобие превратен смисъл.

Реконструирането на липсващата среда контекст беше задачата на предишните две глави. Но след скицирането на елинистическата социална и културна среда, за да се изпълни задачата докрай, е нужно да се опише и непосредствената атмосфера, в която се е творила елинистическата литература -

1

особеностите на самия литературен живот, представите за литература и художественост, начинът на разпространение и потребление на художествените произведения. Многообразието в социологическото поведение на елинистическите литературни творби не е без значение. Едни от тях са творени за широк кръг читатели, други - за тесен, трети за рецитация пред масов слушател. Понякога това предназначение е проявено по особен начин с избора на една или друга художествена условност.

Елинизмът не разполага с понятие за литература, затова е трудно да се отдели определен възглед, който би бил характерен за цялата епоха. Колкото до самото явление, в съзнанието на хората то съществува обособено. Фактът, че филолозите в Пергам и Александрия се занимават с литературна наука, говори ясно, че за разлика от епохата на класиката, дето литературата не е ясно отделена от другите форми на народен живот, в епохата на елинизма тя е вече особена, специализирана дейност. И ако в пети век пр. н. е. поетите не страдат от чувство за изключителност, сега тяхната нескромност издава, че заниманието с литература се мисли за дейност, по-висша от житейската практика.

Агент на това обособяване е писаният текст. В пети век пр. н. е. литературата е все още

устно слово. В четвърти век тя започва да се превръща в запис, складира се в библиотеки, чете се. Това спомага рефлексията върху текста - свитъкът се разгръща, може да се направи справка. На тази основа се оформя и първото широко определение на литература. В епохата на елинизма всеки писан текст - от частното писмо и декрета до епическата поема, някак си попада в очертанията на това, което се нарича литература. За това говори и фактът, че специалистът по писани текстове се нарича просто „граматик“, а неговата специалност - литературата, „граматика“¹¹⁴. Думата отговаря на нашето „словесност“, но ако искаме да предадем етимологическото значение, би трябвало да кажем написаност.

Елинизмът не разполага и с твърдо понятие за художественост, с критерий за различаване на художествената от нехудожествената литература. За различител продължава да служи наследеният от миналото формален признак на мерената реч. Художествено е един вид всичко написано в стих или в проза, имитираща стиховата реч. Останалото се смята за нехудожествено. И въпреки че в четвърти век пр. н. е. Аристотел [115](#) търси съдържателен критерий за прокарването на граница между художественото и практическото слово, неговото усилие е изключение. Независимо от новия опит в областта на поезията и художествената проза художественото продължава да се различава по формален белег. Както ще бъде показано по-нататък, това трябва да се обясни с особеностите на античната наука за словото, която дори в „модерния“ етап на елинизма не развива критико-теоретическа рефлексия, служеща си с дискурсивни литературоведски понятия.

Що се отнася до самата литературна продукция, новото и същевременно характерното за епохата на елинизма е многообразието, способността за отклонение от нормата, тенденцията да не се унифицира. Това приема вид на

¹¹⁴ *Литература* е всъщност преведеното на латински *граматика*. Но и при този превод се създава

по-скоро думата, не понятието, защото литература означава първоначално занимаването с писани

текстове и много по-късно по метонимичен път придобива значението, което има днес.

¹¹⁵ *Arisi. Poet.* 9 (1451 b 1-11).

широк диапазон от жанрови форми. В елинистическата литература откриваме голяма епическа поема и всякакви видове компромис между нея и късото лирическо произведение. Независимо че драмата не е в разцвет, не липсва нито един неин литературен жанр. Да не говорим за лириката, търсеща нови форми в литературната и във фолклорната традиция. Трябва да се добавят и другите видове литература – научна, популярна, полухудожествена. Пишат се скучни трактати и не по-малко скучни изложения на същата материя в стихове, ораторска проза, истории патетични и романтични, други прагматически като Полибиевата. Без да се изявяват напълно, сега се зараждат романът и новелата. Култивира се вицът. Може да се мише на всякаква тема. Издават се сборници с цитати, съкращения на по-обемисти съчинения, списъци и каталози, канони на най-доброто в някаква област. Сега се набелязват тези избори от литературата на класиката, които ще изиграят по-късно пагубна роля, останалото просто ще бъде забравено. Сега се явява и антологията - на поезия, на анекдоти или невероятни истории, най-много на епиграми. В една подобна антология на буколическа поезия, съставена в първи век пр. н. е. от *Артемидор* от Тарс, попада за щастие Теокрит. Циркулират сборници с оракули, с поговорки и мъдрости, изречени от философи

116.

Тази атмосфера на книжност и книжовност е немислима без *книга* и ако искаме да я проумеем, нужно е да уточним, че книга не е просто писаният текст, а достъпният писан текст, търсен и четен от много хора Книгата се явява, когато писаният текст започва да се чете. И в този смисъл това става именно сега, в епохата на елинизма.

За нас писаното и четеното слово са като двете страни на монета. Но за съединяването им има нужда от вековен опит. В Месопотамия и Египет писан текст съществува хилядолетия по-рано. Папирусът се използва от 4000 г. пр. н. е. [117](#) Написаното обаче е свещено, пази се от жреческата каста и тъкмо това, което го съхранява, му отнема действителното предназначение на книга. И в Гърция писменото слово съществува столетия преди да се появи книгата. Днес предполагаме, че

Омир

си е помагал с писане при създаването на „Илиада” и че в гилдията на омиридите бил пазен текст на Омировите поеми. Той служел обаче само за справка, затова не може да се нарече книга. От седми век пр. н. е. в Елада се внася папирус, пише се и върху други материали, но дори в пети и четвърти век пр. н. е. епосът продължава да се разпространява устно. Некнижно съществува първоначално и Херодотовата история, изпълнявана на приятелски угощения и пред по-широка публика на Олимпийските игри. Книгата, единство на писан и четен текст, се явява във втората половина на пети век пр. н. е. в Атина. Смята се, че пръв издава свое съчинение философът

Анаксагор

. Като книги започват да се разпространяват и текстовете на атическите трагедии.

Появата на книгата предизвиква отрицателна реакция. Това е естествено – тя свежда погледа, откъсва от околния свят, намалява личната паметна способност.

¹¹⁶ Специална глава на елинистическото литературно събирателство посвещава *Schneider II*,
er
329 и
сл.

¹¹⁷ По-подробно за книгата, писмения материал, книжарниците и разпространението на книги
Schneider II, 225 и сл., *Pfeiffer*, 35 и сл.,

също *Stemplinger*. Специално за античната книга *F. G. Kenyan. Books and Readers in ancient Greece and Rome*
(2 1951);
W. Schubart. Das Buch bei den Griechen und Römern.
(4960).

3

За *Аристофан* книгата е нещо недобро, щом като в театъра е разбираемо изречението: „*Тоя човек го е погубила някоя книга или Продик.*”

¹¹⁸

Критична нотка има и в представянето на четящия Дионис в комедията „Жаби”

[119](#)

. Според едно свидетелство книгите на

Протагор

[120](#)

били публично изгорени - разбира се, за съдържанието им, но можем ли да го отделим от фиксираността. Съдържанието става опасно, тъй като е вече текст.

Още един белег е съществен. За да има книга, нужно е някакъв текст да се размножи, да се издаде, както казваме днес. Това откритие, навярно атинско, е събитие в

историята на античната цивилизация. То се пази почти без промяна до времето на книгопечатането, ако не се счита, че в класическа Атина се приготвят няколко десетки екземпляра, докато в елинизма и Рим тиражите достигат до хиляда и две хиляди екземпляра. Ето в какво се състои античното издаване - издателят урежда диктуването на текста пред определен брой бързописци, след което излага екземплярите за продажба в книжарницата, която обикновено е негова собственост. На автора не се плаща хонорар. Той се интересува само от това произведението му да стане достояние на широк кръг читатели.

Античната книжарница е не само място, дето се купуват книги. Тя е културно средище. Там се четат, спори, могат да се научат новини. Тя представлява средище за информация като бръснарницата и пазарището. Затова книжарят издател, който, разбира се, прави бизнес от търговията с книги, се стреми да привлече повече хора в своята книжарница, окачва афиши на входа, урежда четения на вече готови или подготвящи се за публикуване книги. В епохата на елинизма се явява фигурата на букиниста, могат да се срещнат пътуващи книжари, които търсят по-добър пазар за своята стока.

Книгата става страст. Да оставим библиофилите, които работят с частни средства. Едно поколение монарси в Александрия и Пергам показва рвение в събирането на книги, можещо да се сравни само с това на някои папи в епохата на Ренесанса. Иначе как би се натрупало книжното богатство в Пергам и Александрия. Птолемеите създават закон - корабите, които хвърлят котва в столицата, трябва да представят за преписване намиращите се на борда ръкописи. *Птолемей III* взима от Атина като залог за петнадесет таланта дълг държавния екземпляр на драмите на Есхил, Софокъл и Еврипид. По-късно опрощава дълга, но връща на атиняните копие

[121](#)

Има вече любуване, книгата става вещ на разкоша. Елинистическият свитък се илюстрира. Нерядко бива изобразен авторът. Знаем за един портрет на Арат, Омир седи под дърво и чете. Срещат се чертежи, изображения на растения и животни. Представят се обичайни сцени от митологията - Аякс, грабването на жените при Илион, Хирон обучава малкия Ахил, буколически сцени - Пан свири на

¹¹⁸ *Aristoph. Frg. 490.*

¹¹⁹ *Aristoph. Ranac*, ст. 52 и сл.

¹²⁰ Това събитие става в 416 г. пр. н. е. И споменатият по-горе *Продик*, и *Протагор* са представители на *движението на софистите* във втората половина на пети век пр. н. е. С тяхната педагогическа и научна дейност е свързано началото на разпространение на писани текстове. Срв. *Pfeiffer*, 50 и сл.

¹²¹ Вж. очерка за разпространението на книгата у *Радциг*, 190 и сл. За страстта по книги *Kurte*, 74.
Изворът за стореното от Птолемея III Евергет е *Гален* (II век от н. е.).

4

флейта. Предполага се съществуването на илюстрирани романи и дори на календари с илюстрации¹²².

Елинистическата книга е преди всичко папирусен свитък с различна дължина, който се пази в цилиндричен калъф. Най-древният папирусен фрагмент, който притежаваме, част от поемата "Перси" на *Тимотей*, е от края на четвърти век пр. н. е. От елинистически Египет до нас са достигнали голямо количество папируси - частни и обществени документи, писма, откъси от литературни произведения. Вторият основен писмен материал, пергаментът, се разпространява от началото на втори век пр. н. е. Създаден по рецепта на сирийски майстори, започва да се произвежда в Пергам в управлението на *Евмен II*, когато Египет преустановява износа на папирус, очевидно за да попречи на пергамското библиотечно дело. Пергаментът е скъп материал, приготвя се от кожата на още неродени агнета. Затова разпространението му в епохата на елинизма не е широко. От това време не е запазен нито един пергаментен екземпляр. Пергаментът обаче донася тази форма на книгата и това разположение на текста, които имаме и днес. Освен тези два писмени материала за всекидневни нужди елинизмът използва най-вече дървени таблички, натрити с восък

123

Също като писания текст и *библиотеката* съществува дълго време преди елинизма. Библиотеки има в Египет, *Ашурбанипал* също
разполага с библиотека. Казват, че тираните
Поликрат
и
Пизистрат
в предкласическо време събирали книги,
Еврипид
имал библиотека, за Аристотеловата библиотека знаем със сигурност. И все пак тези библиотеки са хранилища на книги, които служат на едного или на малцина. Елинистическата новост в тази област не е количеството, събирането на стотици хиляди книги, а превръщането на библиотеката в научен институт. Дори не само това - защото в Ликейона по времето на
Теофраст
, когато Аристотеловата библиотека е все още цяла, научното дирене е свързано със струпване на книги. Голямата новост е публичността - библиотеката в квартала на Александрия Брухейон е отворена за свободен достъп, всеки може да чете в нея
[124](#)

Всякакъв вид библиотеки откриваме в елинизма, преди всичко голямата столична библиотека, уреждана с държавни средства, символ на елинистическата образованост и на елинистическата монархическа власт. Освен в Александрия и Пергам големи библиотеки има в Антиохия, в Пела. Съществуват и по-малки, локални, например в град Ниса в Кария, дето четат стоикът *Аполоний* и географът *Страбон*. С библиотеки разполагат някои дружества и храмове, много частни лица
[125](#)

. Понякога тези частни библиотеки не служат за нищо, символизират културност или просто комфорт. Макар и да е извън пространството на елинизма, може да се приведе като пример богатият Трималхион, герой от Петрониевия „Сатирикон“, който се хвали на гостите си, че никога не бил стъпвал в училище, но им показва своите разкошни библиотеки.

Не бива да се мисли, че библиотеката от нов тип се явява просто така. Тя е резултат на обществена нужда, изкристализирала в ново отношение към миналото.

За илюстрирането *Schneider II*, 231 и сл. и специално *Weitzmann*.

Срв. очерка у *Радциг*, 189 и сл.

Вж. *Pfeiffer*, 133.

За видовете библиотеки в епохата на елинизма *Schneider II*, 235.

5

В епохата на елинизма това отношение става осъзнато, явява се самосъзнание за културна традиция. Именно нуждата да се съберат ценностите на миналото и да се разположат в рубриците на библиотеката дава подтик и за развитието на елинистическата филология.

За появата на филологията не е без значение, че големите автори на архаиката и класиката стават четиво - Омир е основната книга в гимназията, Еврипид - любимият автор на сцената. Елинското литературно минало се превръща в класическо. Нужно е да се подреди и осмисли. Текстовата традиция не е единна, налице са много текстове. Може да се сравнява и понеже миналото се възприема исторически, явява се понятие за автентичност, за текстова истина. Филологът е нужен и за още едно нещо - старите автори се четат трудно без коментар, някъде е неясно и съдържанието.

Филологията естествено следва нуждата да се преведе в съвременния свят историческата ценност. Но след като това веднъж е сторено, филологът се превръща в нормативист, започва да зависи предимно от него какво ще остане в културното хранилище. Читателският отбор е хаотичен, Омир и Софокъл не се слушат, нито се четат цели. Филологът чете целите автори, и то не за наслада. От тълкувател лека-полека той се превръща в специалист по литературата на миналото, пазител на културното самосъзнание. А то от своя страна се традиционализира и като става независимо от предходните вкусове, губи връзка с живата култура, става мъртво съзнание.

До появата на александрийската филология има дълъг предходен период.

Филологията се практикува още в Атина. Упражняват я покрай другата си дейност философите - *Демокрит* пише за Омир, софистите се занимават с граматика. Филологията е примесена в общата ученост като тенденция да се изследва конкретното. В четвърти век пр. н. е. тя представлява преди всичко тълкуване на Омир, не само общо тълкуване, каквото откриваме у Платон или в „Поетиката” на *Аристотел*, но и дребнавост, както е у *Зоил*, или езиково наблюдение, каквото върши поетът *Анитимах* от Колофон, моделът на александрийските филолози от първото поколение

126

Новото в Александрия е организацията, държавният характер на учреждението, дето творят филолозите. Иначе елементите са заети. Като назовава новооснованото заведение, разположено в царския квартал Брухейон, Музей (*Mousyion*), *Птолемей I* има за модел Аристотеловата школа в Атина Ликейона. По времето на

Теофраст

тя се нарича точно така - Музей, и е организирана като религиозно обединение, членовете на школата служат на Музите. Птолемей поканва първоначално Теофраст. Но вместо него в Александрия пристига бившият македонски наместник перипатетикът

Деметрий

от Фалерон

[127](#)

. Именно той донася образеца на Теофрастовата школа и много книги (част от Аристотеловата библиотека и голяма закупка от Родос), които стават първия фонд на библиотеката в Брухейона.

При *Птолемей II* Филадельф александрийският Музей притежава установена организация и се радва на широка популярност - тук се стичат учени от цял свят.

¹²⁶ Най-компетентното изследване на предисторията на александрийската филология у

Pfeiffer

er

, 18-

112.

¹²⁷ За филологическите занимания на *Теофраст* и *Деметрий* от Фалерон *Фрейберг*, 157 и сл.

6

Членовете на Музея, обединени в жреческа колегия, живеят в обща сграда, хранят се на обща трапеза. Получават от двореца високо заплащане, в тишината на дворцовия квартал им е осигурено безметежно съществуване, което те посвещава изцяло на науката. Музеят разполага със зали за занимания, с терариум и ботаническа градина. Тук се вършат експерименти, между които заслужава да се споменат дисекциите на трупове (правят се и вивисекции). Александрийската наука на трети и втори век пр. н. е. би била немислима без този център. В Музея са създадени „Елементите“ на *Евклид*, тук *Аристарх* от Самос достига до хелиоцентричната система. В Александрия започва кариерата си *Архимед*

,
Херофил

открива нервите и възобновява питагорейското учение на

Алкмеон

, че мозъкът е седалището на душевния живот,

Еразистрат

насмалко не открива кръвообращението.

Тук работи и *Ератостен*, когото ще споменем и сред литераторите. По свидетелството на *Светоний* той пръв се нарича филолог¹²⁸ (на български това ще рече „любознател“). Ератостен означава по този начин научните си, не литературните си занимания. Негова заслуга е отделянето на точната наука от философското умозрение. В Александрия вече е разединено това, което у Аристотел върви заедно - изследователството и умственото спекулиране. Ератостен е просто учен. От многото области, в които работи, най-високи постижения има в географията: измерва земната обиколка, като прави грешка само с 385 километра, продължава почнатото от *Дикеарх* и съставя карта на света върху системата от паралели и меридиани.

Обучавайки механик от ранга на *Архимед*, Александрия сама е отличена в тази област. При *Птолемей II* тук работи *Ктесибий*, който построява машина, движеща се с въздушно налягане, катапулта със същия принцип, воден орган. Неговият ученик

Филон

от *Бизантион* пише книга, посветена на механиката

Може би най-личният белег на Музея е голямата библиотека, събирана в продължение на три столетия. При Птолемей II тя разполага с 490 000 свитъка, по времето на Цезар със 700 000. Един пожар, който Цезар не успява да избегне, прави големи щети. Няколко години по-късно Антоний я попълва, като заграбва двеста хиляди книги от Пергам. Александрия разполага с още една голяма библиотека в храма на Сарапис, където поставяли дубликатите.

За библиотеката в Брухейона се грижат александрийските филолози [130](#). Литературната наука, това, което от антична гледна точка би трябвало да наречем филология в тесен смисъл на думата, възниква във връзка с подреждането на библиотеката. Тя се ръководи от директор или главен библиотекар, отговорна длъжност, възлагана на изтъкнато лице. Директорският авторитет е укрепен още в това, че обикновено той е учител на царските деца. Сигурно е имало прения и лоши чувства около директорството. Това е естествено за една затворена среда. Изобщо

¹²⁸ *Suet. De gramm.* 10. За значението на думата филолог и отношението към синонима граматик
Pfeiffer, 199. Филолози се наричат всъщност само александрийските учени, пергамските се наричат критици.

¹²⁹ Очерци за александрийската наука с много ценни сведения у *Bengston*, 449 и сл., у *Nestle*, 414 и сл., за развитието на медицината при Птолемей II и Филадельф *Зелинский*, 103. За науката вж. също *G. Sarton. Hellenistic Science and Culture...* Cambr.-Mass., 1959.

¹³⁰ За александрийската филология вж. характеристиката на *Фрейберг*, 185 и сл. Всички сведения събрани у *Pfeiffer*.

покрай добрите думи, които се казват за александрийския Музей, се чуват и задявки. Притежаваме фрагмент от сатира на *Тимон* [131](#), дето Музеят е наречен „курник на Музите“, изпълнен с писачи, отрупани с книги, които непрестанно се плашат един друг.

Традиционното съзнание не би могло да одобри уединяването в библиотеката. Атмосферата в Музея изглеждала изкуствена. Но само в тишината и обезпечението можела да се изпълни тази скучна специализирана дейност на събиране и отбор, на скрупулъзно виране и класификация. Разбира се, *Калимах* не изпитвал скука, а удоволствие, ново и странно, отделящо го от външния свят. Непознато досега в елинския свят, за в бъдеще то ще бъде изпитвано често – това е удоволствието да се вмисляш в творчеството на други. Тук, в Александрия, се явява фигурата на литературния критик.

В началото на трети век пр. н. е. при двамата първи Птолемей филологията е вече отделена от философията, никой измежду тогавашните филолози не е философ. Но затова пък чак до Ератостен освен филолози те са автори на художествени произведения. Един от първите, възпитателят на Филадельф, *Филитас*, е наречен на едно място „поет и критик“.

Зенодот

е епически автор, затова се заема с оправянето на Омировия текст. Трагическият поет *Александър Етолийски*

подрежда трагите в библиотеката, един друг драматург - Ликофрон, се занимава с комичите. У Калимах творческата и филологическата дейност вървят ръка за ръка. Толкова отдаден на науката, Ератостен пише елегии. Връзката на поезия и филология в това първо поколение александрийци не е случайна. Сега поезията става филологическа, учена, познаването на чужди творби се счита за полезно, творенето е вид рефлексия над стореното в едно минало, изпълнено с авторитети. Има боязън, че ако не се познава, нещо може да се повтори. При чувството за съвременност и нуждата от оригиналност александрийците от този век творят умозрително, съзнателно се приобщават към нещо в миналото или се отдалечават от друго.

Една от първите грижи на филологията е обясняването на остарелите думи. Филитас издава сбирка редки думи, т. нар. глоси, подредени не азбучно [132](#). Но странната дума не само се обяснява, тя е предмет на любуване. Пренасят я в своето творчество и така филологията става поетически филологизъм. Александрийските филолози правят експерименти и с остарели литературни диалекти. Филитас заразява с тази склонност

към ученост поколението, което идва след него – Калимах, Аполоний Родоски и Теокрит.

Първият голям филолог е *Зенодот*. От 285 г. пр. н. е. той е директор на библиотеката и възпитател на царските деца. За творчеството му не знаем нищо, изпъква дейността му на литератор. Основното му занимание е Омировият епос. На него се приписва разделянето на „Илиада” и „Одисея” на двадесет и четири песни.

¹³¹ *Тимон* от Флиунт (прибл. 320-230 г. пр. н. е.) е ученик на скептика Пирон. Ученик на Тимон е поетът Арат. Тук става дума за *frg. 60*

(*Sillogr. Graec. Reliquiae. Rec... C. Wacksmuth. Lipsiae. 1885*) – според автора Тимон говори не за „курник”, а за зоологическа градина, като намеква за скоро основаната зоологическа градина в Александрия, дето можели да се видят всякакви животни.

¹³² Сведенията за филологическата дейност на *Филитас* у *Pfeiffer*, 118 и сл.

8

Сигурен в неточността на писмената традиция, Зенодот иска да възстанови първоначалния текст на Омир. Води го общата представа, че епосът би трябвало да бъде ясен, лаконичен и тържествен. Затова всичко, което му се струва отстъпление от този стил, бива считано за добавено и отделяно от текста (т. нар. атетеза). Изхождайки от този принцип за несъответствие, той атетира например описанието на Ахиловия щит в осемнадесета песен на „Илиада”. Въвежда и знаци, за да отбележи местата, които смята за вмъкнати, както и за тези, за които се колебае. Съставя и речник на типично Омирови думи.

След него трябва да се постави *Калимах* [133](#). Поетическото му творчество е опазено в известна степен и то издава не просто учен, а интелектуалец. Византийските автори му приписват около осемстотин научни труда. Калимах продължава да се занимава с Омир,

но голямото му дело е съчинението „Таблицы” в сто и двадесет книги, нещо средно между каталог-библиографска справка за книгите в александрийската библиотека и практическа история на литературата. По опазените фрагменти се разбира, че Калимах представя произведенията едно след друго, като цитира началото им, а после съобщава сведения за автора. Колкото и практическо да изглежда, това обемисто съчинение е първата среща с цялото минало и затова не е пресилено да се нарича първа история на елинската литература. Литераторската дейност на Калимах има и косвена проява. По всичко личи, авторът на „Хекале” влияе на по-младите творци на своето време с възгледите си за съвременна литература. Може би е прекалено да се говори за Калимахова школа и за прения с ония, които застъпват традиционни форми в поезията. Но все пак около Калимах има движение на сподвижници и противници, което напомня дразгите в съвременния литературен живот.

След него филологията започва да се отделя от актуалната литература. В творчеството на директора на библиотеката Ератостен поезията има малък дял, надделява ученият. Ератостен пише съчинение в дванадесет книги, посветено на старата атическа комедия, коментира Еврипид. Откъси от тези коментари са достигнали до нас. *Аристофан*, наследникът на Ератостен в библиотеката, е само филолог, ако не се смятат няколко епиграми в „Антология Палатина”. Дейността му е разностранна - пише върху драмата, запазени са негови съкратени изложения на Софоклови и Еврипидови трагедии, в чийто край откриваме и кратка естетическа преценка. Аристофан събира пословици, изследва архаическата и диалектната лексика в съчинение, наречено „Думи”, занимава се с Менандър и не на последно място с Омировия епос. На него се приписва канонът на най-добрите автори, който ляга в основата на късноантичните христоматийни избори. Измежду учениците на Аристофан, с чиято дейност започва вторият период в александрийската филология, има един с особено значение - това е

Аристарх

от Самотраки. У него филологията е вече самостоятелна дейност, Аристарх не пише поезия, водят го научни принципи. Във втори век пр. н. е., когато животът е

¹³³ По-рано се смяташе, че *Калимах* е бил директор на библиотеката след *Зенодот*. Но според едно ново сведение (*Pap. Oxyrrh. nr. 1241*) след *Зенодот* директор е бил *Аполоний Родоски*, за чиято филологическа дейност обаче се знае твърде малко. *Калимах* е изпълнявал вероятно друга важна длъжност в библиотеката (вж.

Кцрт

е - Ндndel

, 9). След *Аполоний* директори са били последователно *Ератостен*, *Аристофан* от *Византион*, *Аполоний Ейдограф*, когото наследява *Аристарх*.

толкова несигурен, елинистическата наука служи за убежище. Не е странно, че нейният разцвет е в това време - сега твори и Архимед. Новото е, че Аристарх избягва произволните оценки на своя учител, подхожда индуктивно и не се отклонява от фактите. Той е първият филолог с маниери на филолог. Пише полемически трактати, например срещу тези, които смятат, че „Илиада” и „Одисея” са написани от различни автори, много коментари към класически произведения, подготвя текстове за издаване - предполага се, че неколккратно издава Омировите поеми. Учеността му е пословична, казват, че прочел всички книги в библиотеката, знаел много автори наизуст. Но най-висока похвала получава за таланта си на тълкувател. Един автор, на когото може да се вярва, стоикът *Панеций*, така цени способността му да прониква в замисъла на поетическите произведения, че го нарича пророк 134.

В заниманието си с Омир Аристарх следва принципа да обяснява Омир, изхождайки от Омир. Той винаги търси паралели, за да обясни неясното с ясното. Прокрадва се известен историзъм в това, че много неща, които изглеждат странни в епоса, Аристарх обяснява с наивността на древното време. Неговата текстология е много по-внимателна от Зенодотовата. Той разбира смисъла на епическите повторения, дава право на поета да се изразява свободно. Изобщо е склонен да разбира поезията като своеобразно отклонение от някакви принципи. Аристарх различава гласа на поета от гласа на литературния герой. Той възстановява в текста на Омир голяма част от местата, атетирани от Зенодот. Аристарх се занимава също с Хезиод и реставрира Аристотеловото отрицателно отношение към циклическите поети. Той пръв коментира прозаически автори [135](#).

С него завършва етапът на разцвет в александрийската филология и наука. Египет е обхванат от икономическа криза. На престола се възцарява *Птолемей VIII Фискон*, който може би тъкмо поради литературните си интереси прогонва голяма част от учените на Музея. Между тях е и Аристарх. Филологът завършва дните си някъде към 145 г. пр. н. е. на остров Кипър. Показател за дълбоката криза, обхванала културния живот в Александрия, е фактът, че начело на Музея е поставен военен.

Александрийските филолози се пръскат по островите и това има добра страна - разнесена е александрийската ученост. В новия си етап тя става още по-практическа. Измежду Аристарховите ученици заслужава да се спомене *Диоисий Тракийски*, работил в Родос. На него дължим първия курс по елементарна граматика [136](#)

, чиито термини ползваме и до днес. Още по-късно практическят дух се изражда в епигонство - повтарят или коментират Аристарх. Филологията става синоним на трудолюбиво издирване.

Дидим

, който твори на границата на втори и първи век пр. н. е., е символ на този късен александринизъм. Автор е на около четири хиляди съчинения - коментари и речници към класически автори, всякакъв

¹³⁴ За авторитета на *Аристарх* и други сведения у *Pfeiffer*, 293, у когото са посветени цели глави на Зенодот, Калимах, Ератостен, Аристофан и Аристарх с привеждане на всички възможни сведения.

¹³⁵ Срв. очерка на *Фрейберг*, 199 и сл., за Аристарх.

¹³⁶ Тази граматика (*Tychne rhetorikē*) е единственият цялостен текст, който притежаваме от филолозите на това време. Но съществува мнение, че е съставена по-късно от други и че само е приписана на *Дионисий*.

10

вид трактати. За своята трудоспособност бил наречен Халкентер, т. е. с вътрешности от метал.

За втората голяма филологическа школа на елинизма знаем по-малко. Тя се развива в Пергам, отново край голяма библиотека и отново в столица с централистични културни амбиции. Характерно е, че филолозите в Пергам са свързани със стоическата философска школа, докато александрийците, макар и продължители на експерименталния стил на Ликейона, всъщност са без философска основа. Основателят на пергамската филология *Кратет* от Малос реализира някои принципи на Старата Стоа Той се противопоставя на практическата насоченост, характерна за александрийските филологически изследвания, и в противовес на тамошния интерес към езиковата

проблематика на художествените произведения прави опит да създаде една по-висша филология, която нарича критика. Неин предмет са реалните, смисълът, вложен в произведението - това е един вид съдържателна проблематика. Съвсем умишлено философията е сбlijена с филологията. Кратет също издава коментари върху Омир, но за разлика от александрийците се занимава с авторския замисъл. Методиката му, разбира се, е крайно наивна от съвременна гледна точка. Замисълът и смисълът се търсят чисто алегорически. Кратет е един от най-видните антични алегористи. Защитник на Омировата ученост пред тези, които обвиняват поета в незнание и непоследователност, той доказва, че своите възгледи по общи физически и космологически явления Омир укрива в митологически образи. Макар и да имат в наши очи преднината, че се занимават със съдържателни проблеми, все пак Кратетовите тълкувания отстъпват по степен на ученост на гъвкавите текстологически обработки на Аристарх. Основанието е историческо. По онова време не съществуват условия за пълноценен съдържателен анализ на художественото произведение и точно поради това позитивизмът и граматикарството на Аристарх се оказват по-плодотворни

[137](#)

Разбира се, Александрия и Пергам не са единствените огнища на филологически изследвания в епохата на елинизма. Ако се говори предимно за тях, то е, защото заниманията в тези два града придобиват авторитета на школа, даваща образци, и това е определило избора на сведенията, с които разполагаме. Иначе средища за филологически дирения са били вероятно и библиотеките в по-малките елинистически градове. Знаем нещо и за научния живот на островите Кос и Родос. Да не говорим, че Антиохия, в чиято дворцова библиотека работи поетът *Евфорион*, Пела, където се подвизава *Арат* от Соли, и Сиракуза в Сицилия са центрове с немалък авторитет в това отношение.

При цялостното характеризиране на социологическата среда, и която се твори и разпространява елинистическата литература, трябва да се отчете взаимодействието на редица фактори - промяната в читателския вкус, наличието на писателско самосъзнание, определеността на литературното произведение като писан текст и книга. Но може би най-същественото в този комплекс от фактори е

¹³⁷ Вж. у *Pfeiffer* за заниманията на *Кратет* с граматика (с. 288 и сл.) и за писателите антикваристи, които произхождат от пергамската школа и се занимават с изследване на реалии: *Антигон* от Карист, *Полемон* от

Илион и
Деметрий

от Скепсис. За заниманията на Кратет в контекста на стоическите научни изследвания

Фрейберг
, 217.

11

многообразието в потребяването на литературната творба, неизвестно на епохата на атическата класика.

От една гледна точка между Атина на пети век пр. н. е. и Александрия на трети век не съществува особена разлика в това отношение. Както там, така и тук има изкуство, което се възприема в колектив. Не става дума само за представянето на трагедии и комедии, рецитират се публично и епически произведения. Само че съществува и новото - четете се вкъщи, правят се справки в библиотеката, обсъжда се в тесен кръг от ценители и специалисти, пишат се критики, има и лични нападки. Същевременно и в колективното възприемане има нов момент. Сега колективът може да бъде човешка маса, затова и литературата, която го задоволява, придобива белезите на изкуство от масов тип. Покрай тази кичово оцветена градска литература елинизмът произвежда и протестна демократична литература, дето се чувстват вкусовете не на тълпата, а на народната маса. За съжаление знаем малко и за едната, и за другата [138](#).

Ако отчитаме предимно нивото на това, което е запазено, има основание да се твърди, че читателят на тази епоха като индивид, който може да избере една или друга общност, респективно на това много по-свободно от гражданина на атическата класика може да избере да общува с една или друга литературна творба. При това неговото общуване протича значително по-самостоятелно. Нещо подобно трябва да се каже за елинистическия писател, който разполага с по-голяма свобода в избора на един или друг жанр. Мотивите на предпочитанието могат да бъдат неприкрито лични.

В тази епоха писателят рядко изпълнява граждански служби. Той е филолог, учен, но в никакъв случай стратег или чиновник. Историкът *Полибий* е изключение. Елинистическият писател обикновено е частен човек, който обича тишината и страни от местата, където се струпват много хора. В повечето случаи е интелектуалец, който се гордее с познанията си по литература. И специално трябва да се подчертае - в писателския интелектуализъм на това време нямат място науката, взета всеобхватно, или философията като система. Философстването на елинистическия писател се свежда до философия на живота.

Разбира се, тази характеристика улавя само общата тенденция, тя се отнася пряко само за един тип писатели. И в този контекст е нужно да се отбележи - авторите, които предстои да разглеждаме, не принадлежат на едно и също литературно ниво. Независимо че по-голямата част от опазеното се отнася към върховия слой на елинистическата литература, то също не е напълно еднотипно. У Менандър има моменти на масов вкус, докато

Калимах

и

Теокрит

отговарят на изтънчени, бихме казали, камерни разбирания за литература. Другаде може да се спори - такъв е случаят с

Херондас

. Много от епиците, от които са останали само названия на произведения и фрагменти, навярно са писали непретенциозно, за широка публика, докато Аполоний очевидно предназначава своята „Аргонавтика“ за ценители.

Така че характеризирането на елинистическата литература в цялост се оказва комплексен проблем. След като липсват данни за състоянието на по-ниските нива, поне не бива да се разпространява и над тях това, което със сигурност знаем,

¹³⁸ За тенденцията към противопоставяне на високата литература в един нисък демократичен слой *Barber, Literature*.

че се отнася само за върховия слой на литературата. Тягата към научни екскурси, към справки, вкусът към рядкото, чисто естетическата игра със словото, нарочната неяснота, флиртът с фолклора, който именно в това време се осъзнава като фолклор в противовес на книжно литературното, всичко това е характерно предимно за върховата градска елинистическа литература. Към нея трябва да се отнесе типичното за трети век пр. н. е. гордеене със своето време, пораждащо споровете около ценностите в традицията, както и своеобразния реализъм [139](#). За този слой е характерно свободното отношение към литературното наследство, съпроводено от свобода в избора на жанрови и стихови форми. Направо казано, тук се експериментира над художествената форма. Затова и никъде другаде в античната литература не се наблюдават такива крайности на формалната творческа реализация. И никъде другаде не се достига до такъв широк диапазон в разнообразието от таланти.

Трябва да се съжелява, че традицията, която помни унифицирано, е съхранила малко от това разнообразие.